

ВСТУПНІ ДВЕРІ¹ ДО

ХРИСТИЯНСЬКОЇ ДОБРОНРАВНОСТІ

Написано у 1766 році для молодого шляхетства Харківської губернії і
оновлено у 1780 році

ПЕРЕД ДВЕРИМА

Хвала ж блаженному Богові, що потрібне зробив неважким, а важке
непотрібним².

Немає солодшого для людини і немає потрібнішого, як щастя; немає і
легшого за це. Хвала ж блаженному Богові!

Царство Боже в середині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов
же — в законі вічного.

Це і є безперервна погожість та сонце, що не заходить, темінь
сердечної прірви освічуючи. Хвала блаженному Богові!

Щоб було тоді, коли б щастя, найпотрібніше й наймиліше для всіх,
залежало б від місця, часу, плоті та крові? Скажу ясніше: що було б тоді,
коли б Бог поклав щастя в Америці, чи на Канарських островах, чи в
азійському Єрусалимі, чи в царських палацах, чи в Соломоновім віці, чи в
багатстві, чи в пустелі, чи в чині, чи в науках, чи в здоров'ї?.. Тоді б щастя
наше і ми б з ним були б бідні. Хто міг би дістатися до тих місць? Чи ж
можливо народитись усім в одному якомусь часі? Як же поміститися в
однім чині та статі? Чи ж бо то щастя затверджено на піску плоті, на
обмеженому місці й часі, на смертній людині? Чи не це трудне? Гей!
Важке й неможливе. Хвала ж блаженному Богові, що важке зробив
непотрібним.

Тепер чи ж бажаєш бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй планетами, не тягайся палацами, не плазуй земною кулею, не блукай Єрусалимами... За золото можеш придбати село, річ важку, але обхідну, а щастя, як річ найнеобхідніша з необхідного, завжди і всюди дається дурно.

Повітря і сонце завжди з тобою, завжди і дурно, а все, що біжить од тебе геть, знай, — чуже, й не вважай його за своє, все те чудне і зайве. Нащо воно тобі? Тим-то воно й важке. Ніколи б воно не пішло від тебе, коли б було необхідне.

Хвала ж блаженному Богові!

Щастя ні від небес, ні від землі не залежить. Скажи з Давидом: "Що мені є на небі? І від тебе чого захотів на землі?"

Що ж для тебе потрібне? Те, що найлегше. А що найлегше? О, друже мій, усе трудне, і важке, і гірке, і лихе, і брехливе. Але що є легке? Те, друже мій, що потрібне. А що потрібно? Потрібне тільки одне. "Одне є на потребу".

Одне тільки тобі потрібне, одне тільки й блага, і легке, а все інше труд та хвороба.

Що ж це таке єдине? Бог. Все живе є трухлявина, суміш, сволота, січ, лом, круш, скажене, дурниця, збиття, і плоть, і плітки... А те, що любе й потрібне, єдине скрізь і завжди. Але це єдине все жменею своєю тримає — і порох плоті твоєї.

Хвала блаженному Богові за те, що все нас покидає і все для нас важке, окрім того, що потрібне, і любе, й єдине.

Численні тілесні необхідності чекають тебе, і не там щастя, а для серця твого єдине є на потребу, і саме там Бог і щастя — недалеко воно. Близько воно. У серці і в душі твоїй.

І цей корабель поведе й наша десятиглава бесіда, начебто через десять дверей, і я бажаю, щоб твоя душа, як Ноева голубиця, не знайшовши ніде спокою, повернулася до серця свого, до того, що спочиває у серці твоїм, щоб збулося Ісаїне речення: "Будуть основи твої вічні родом родів, і назвешся творителем огорож, і стежки свої посередині заспокоїш"³.

Цього бажає й Григорій, син Сави Сковорода.

ТВЕРДЬ БЕСІДИ

"Істина Господня пробуває вівіки"⁴.

"Вівіки, Господи, слово твоє пробуває"⁵.

"Закон твій посеред черева мого"⁶.

"Слово — плоть буде, і вселися в нього"⁷.

"Посеред вас стоїть, а ви його не знаєте"⁸.

Глава 1-ша

ПРО БОГА

Весь світ складається з двох натур: одна видима, друга — невидима⁹.

Видима натура зветься твар, а невидима — Бог.

Ця невидима натура, чи Бог, усю твар прозирає й утримує; скрізь завжди був, є і буде. Наприклад, тіло людське видно, але презирливого й утримуючого його розуму не видно.

Через це у стародавніх [людей] Бог звався розум всесвітній. Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, і доля, необхідність, фортуна та інше.

А в християн найвідоміші йому імена такі: дух, Господь, цар, отець, розум, істина. Останні два імені здаються принагідніші інших тому, що розум є цілком неуречевлений, а істина вічним своїм пробуттям цілком супротивна непостійній речовині. Та й тепер у деякій землі Бог зветься іштен¹⁰. Що ж до видимої натури, то їй також не одне ім'я, наприклад: речовина чи матерія, земля, плоть, тінь та інше.

Глава 2-га

ПРО ВІРУ [ВСЕЛЕНСЬКУ]

Оскільки й тепер мало хто розуміє Бога, тож не дивно, що у стародавніх [людей] часто через суспільну помилку вшановували речовину за Бога, а потім усе своє богошанування віддали у наругу.

Однак у те всі віки й народи завжди погідно вірили: є деяка таємниця і сила, що по всьому розливається і що всім володіє.

Через те для його честі й пам'яті про нього по всій земній кулі завжди були загальнонародно присвячені йому дома, та й тепер скрізь те ж таки є. І хоч, наприклад, підданий може помилково пошанувати камердинера замість пана, однак щодо того ніколи не сперечається, що є над ним власник, якого, може статися, він і в лице не бачив. Підданим його є кожен народ і однаково кожен признає перед ним рабство своє.

Така віра є загальна й проста.

Глава 3-тя

ПРО ПРОМИСЕЛ ЗАГАЛЬНИЙ

Ця-бо блаженна натура чи дух утримує у русі весь світ, начебто машиністова вправність годинникову машину на башті і, за прикладом дбалого батька, сам є буттям кожному творінню. Сам надихає, годує, розпоряджує, лагодить, захищає і за своєю-таки волею, яка зветься всезагальним законом чи статутом, знову перетворює у грубу матерію чи болото, а ми те звемо смертю.

Через це розумна древність порівняла його із математиком чи геометром, тому що ненастанно в пропорціях чи розмірах управляється, виліплюючи різними фігурами, наприклад, трави, дерева, звірів та все інше, а єврейські мудреці уподібнили його гончареві¹¹.

Цей промисел є спільний, тому що стосується добробуту всього живого.

Глава 4-та

ПРО ПРОМИСЕЛ, ОСОБЛИВИЙ ДЛЯ ЛЮДИНИ

Цей найчистіший, усесвітній, усіх віків та народів всезагальний розум вилив нам, як джерельний струмок, усі мудрощі та мистецтва, потрібні для провадження життя.

Але нічим йому не зобов'язаний так кожен народ, як тим, що він дав найвищу свою премудрість, яка є природний його портрет і печать.

Вона настільки переважає інші розумні духи чи поняття, наскільки наслідник ліпше служителів.

Вона вельми схожа на наймайстернішу архітектурну симетрію чи модель, яка, через увесь матеріал нечуттєво простягаючись, чинить цілий склад міцним та спокійним, що утримує всі інші прибори.

Так, слово у слово, і вона по всіх членах політичного тіла, яке із людей, а не з каміння складається, таємно розлившись, робить його твердим, мирним і добробутним.

Коли, наприклад, якийсь рід, чи місто, чи держава за цією моделлю засновані і встановлені, в той час бувають вони раєм, небом, домом Божим тощо. А коли якась одна людина створить за тим життя своє, у той час буває в ній страх Божий, святиня, добродетеля тощо. І як у тілі людському один розум, але по-різному в розмислі різних частин діє, так і в згаданих співжиттях, зв'язаних цією премудрістю, Бог через різні члени творить діїства на загальну користь.

Вона в усіх наших різного чину справах та речах душа, користь та краса, а без неї все мертве та бридке. Народжуємося ми всі без неї, однак для неї. Хто до неї природніший та охотніший, той шляхетніший та гостріший, а хто чим більше має із нею діло, тим дієвіше, але незбагненно всередині відчуває блаженство чи задоволення. Від неї однієї залежить особливий промисел у творенні роду людського. Вона-бо є прегарне лице Боже, яким він з часом, відбившись у душі нашій, робить нас із диких та бридких монстрів чи виродків людьми, тобто звірками, що пригідні до співдружності та згаданого співжиття, незлобивими, повстримними, великодушними та справедливими.

А коли вона вже поселилась у середечні людські схильності, в той час є якраз те ж таки, що і в русі годинникової машини темпо (tempo), тобто правильність і вірність, і тоді ж буває в душі непорочність і чистосердечність, ніби райський якийсь дух і смак, що схиляє до дружелюбства.

Вона відрізняє нас од звірів милосердям та справедливістю, а від скотів повстримністю та розумом; і не інше що вона є як блаженне лице Боже, таємно на серці написане, сила й правило всіх наших порухів та справ. У той час серце наше робиться чистим джерелом добродіянь, що невимовно звеселяють душу, і тоді ж бо ми буваємо істинними душею та тілом людьми, подібними до пригідного для будови чотирикутного каміння, із якого живий Божий дім твориться, у котрому він царює особливою милістю.

Важко у невимовний цей скарб проникнути й примітити його, а для одного цього нелегко любити й шукати її.

Але наскільки вона зовні непоказна та зневажна, настільки всередині важна й чудова, схожа на маленьке, наприклад, смоківниче зерно, в якому ціле дерево з плодами та листом заховалося, чи на простий маленький камінець, у якому жахлива пожежа затаїлася. Для виказу позначали її завше ознаками, і вона, начебто якийсь принц, мала свої портрети, печаті та вузли різні у різних віках та народах. Її ж бо вузол, наприклад, був змії, повішений на колу перед жидами.

Її герб — голуб з оливковою гілочкою у дзьобі¹². Являлася вона в образі лева та ягняти, а царський жезл був її прикметою і так далі.

Ховалася вона і під священними в них обрядами, наприклад: під споживанням паски, під обрізанням і тому подібне.

Заховувалася вона начебто під різновидним маскарадом і під цивільними історіями, наприклад під повістю про Ісава та Якова, про Саула¹³ та Давида тощо, і самою своєю присутністю зробила ті книги мудрими.

А вже в найостанніші часи з'явилася вона в образі людському, ставши Боголюдиною¹⁴.

Яким же чином Божа ця премудрість народилася від отця без матері і від діви без батька, як же вона воскресла і знову до свого отця вознеслася тощо — мабуть, і не цікався. Є в цій та в інших науках довільні тонкості, в яких одних може собі знайти місце та недійсна віра, яку звуть умоглядною¹⁵. Чини й тут так, як на опері, і задовольняйся тим, що очам твоїм бачиться, а за ширми і за хребет театру не зазирає. Зроблено цю завісу навмисне для просторідних і схильних до цікавості сердець тому, що простацтво чим у ближче знайомство входить, тим більше губить свою поштивість до великих справ та персон.

Навіщо тобі писати, наприклад, про воскресіння мертвих, коли і самий дар могти воскрешати нічого не дає бездільній душі — ні тій, що воскрешає, ні тій, що воскресає? Від таких ото цікавих народилися розколи, марновірство та інші виразки, якими ціла Європа хвилюється. Найважливіше діло Боже є: одну безпутну душу оживотворити духом своїх заповідей, аніж із небуття створити нову земну кулю, поселену беззаконниками.

Не той вірний государю, хто намагається вникнути в його таємниці, але хто волю його дбало виконує.

Вічна ця премудрість Божа в усіх віках та народах невмовкно продовжує мову свою, і вона є ніщо інше як невидиме лице повсюдного єства Божого і живе слово, котре таємно до всіх нас у середину гримить. Але не хочемо слухати порад її, один через те, що позбавлений слуху, а переважна більшість — через нещасливу впертість, що залежить від поганого виховання.

Прислухалися до нетлінного цього голосу премудрі люди, котрі звалися у жидів пророками, і з глибоким побоюванням виконували те, що їм веліли.

Вона початок і кінець усіх книг пророцьких: від неї, через неї і для неї все в них написано.

Через те різні собі імена дістала. Вона зветься образ Божий, слава, світло, слово, рада, воскресіння, життя, путь, правда, мир, доля, виправдання, благодать, істина, сила Божа, ім'я Боже, воля Божа, камінь віри, Царство Боже тощо. А найперші християни звали її Христом, тобто царем, тому що вона одна скеровує до вічного та тимчасового щастя всі держави, всілякі співжителства й кожного порізму. Тай, окрім того, у древніх царственим звалось усе, що верховним і найголовнішим вважалося.

Провидів був Авраам блаженне світло її і, увірившись у ній, став із усім своїм родом справедливим, а з підданими щасливим. Однак вона й до Авраама в своїх прихильностях завжди жила. І Мойсей, начебто знявши план із невидимого цього образу Божого, накреслив його просто та грубо найпотрібнішими лініями і, основуєчи на ньому жидівське суспільство, зробив його щасливим та переможним. Він по-тодішньому написав було його на кам'яних дошках¹⁶ і так учинив, що невидима премудрість Божа, начебто видима й тлінна людина, чутним голосом до всіх нас мову свою провадить.

Ця мова, оскільки через нього розділена на десять розмислів чи пунктів, названа через те десятислів'ям.

Глава 5-та

ПРО ДЕСЯТИСЛІВ'Я

І

"Я є Господь Бог твій, хай не буде в тебе богів інших!.."тощо.

Ясніше сказати так:

Я голова твого щастя і світло розуму. Бережись, щоб ти не заснував життя свого на інших радах, мистецтвах та вимислах, хоч би вони із

ангельських розумів народилися. Покладись на мене сліпо. Коли ж, мене минувши, покладеш вік свій на іншій премудрості, то вона тобі буде Богом, але не істинним, а тому й щастя твоє буде подібне до краденої монети.

II

"Не створи собі кумира!" тощо.

Так як на поганому камінні, ще більше не велю тобі будуватися на видимостях. Будь-яка видимість є плоть, а всяка плоть є пісок, хоч би вона в піднебесній народилася; все те ідол, що видиме.

III

"Не бери імені!.."тощо.

Дивися ж, по-перше, не впади в рів безум'я, начебто в світі нічого нема, окрім видимостей, і начебто ім'я це (Бог) порожнє. В цій-бо прірві живуть псевдоклятви, лицемірства, обмани, лукавства, зради і всі страшилища таємних і явних мерзотностей. А замість того напиши на серці, що скрізь завжди присутній є суд Божий, готовий на кожному місці палити й сікти невидиму твою частину, не минаючи нічого, за всі діла, слова й думки, в яких мене немає.

IV

"Пам'ятай день суботній!" тощо.

Це ти повсюди і всередині себе заховану величність Божу не забувай прославляти із вірою та страхом у день недільний, а поклоняйся не тільки порожніми церемоніями, але й самим ділом, сердечно йому наслідуючи. Його діло і вся забава в тому, щоб щохвилини помишляти

про все живе, і від тебе більш нічого не вимагає, окрім чистосердечного милосердя до ближніх твоїх.

А це вельми легко. Вір тільки, що сам собі береш у вжиток десять [заповідей] у той час, як даєш їх іншим і навпаки.

V

"Шануй батька свого!" тощо.

Перш за все батька й матір шануй і служи їм. Вони-бо видимі портрети тієї невидимої істоти, яка тобі стільки подає.

А ось хто батько твій та мати: будь, по-перше, вірний і дбалий господарю, слухняний градоначальнику, шанобливий до священика, покірний батькам, вдячний учителям своїм та благодійникам. Ось істинна путь до твого вічного й тимчасового доброденства й утвердження твого роду.

Що ж стосується інших частин суспільства, бережись такого:

VI

"Не убий!"

VII

"Не перелюбствуй!"

VIII

"Не кради!"

IX

"Не псевдосвідч або не чини наклепів!"

Осуджуємо винного, а наклепи робимо невинному. Це є страшна злоба, а наклепник по-еллінському — диявол.

X

"Не забажай!"

Але оскільки лихий намір є сім'ям лихих справ, яким немає числа, а рабське серце є невичерпаним джерелом лихих намірів, через те по вік твій годі тобі бути чесним, коли не попустиш, щоб Бог переродив серце твоє. Присвяти ж його нелицемірній любові. В той час у тобі раптом закінчиться безодня беззаконь. Бог, Боже слово, до його слова любов — усе це одне.

Цим триосібним вогнем розпалене серце ніколи не грішить тому, що лихого сімені чи намірів мати не може.

Глава 6-та

ПРО ІСТИННУ ВІРУ

Коли б людина могла швидко зрозуміти неоціненну ціну великої тієї Божої ради, могла б відразу ж її прийняти й любити.

Але оскільки тілесний, грубий розмисел тут кладе перепону, для того потрібна людині віра. Вона, заховане всім радам блаженство, ніби здаля проглядає у підзорну трубу, з якою і зображується.

При ній необхідно має бути надія. Вона сліпо й насильно притримує людське серце при цій єдинородній істині, не допускаючи хвилюватися простацькими вітрами сторонніх гадок, через що зображується у вигляді жінки, яка тримає якоря¹⁷.

Ці добродійності приводять нарешті людське серце, начебто надійний вітер корабля, у гавань любові, і їй доручає.

У той час, розплющивши очі, таємно кричить у душі Дух Святий таке: "Правда твоя, правда вічна, а закон твій — то істина"¹⁸.

Глава 7-ма

БЛАГОЧЕСТЯ Й ЦЕРЕМОНІЇ — РЕЧІ РІЗНІ

Уся сила десятислів'я вміщується в одному цьому імені — любов.

Вона є вічним союзом поміж Богом та людиною. Вона вогонь є невидимий, яким серце розпалюється до Божого слова чи волі, а тому вона сама є Бог.

Ця божественна любов має на собі зовнішні види чи значки; вони звуться церемонія, обряд чи образ благочестя. Отже, церемонія біля благочестя є те, що біля плодів лист, що на зерні луска, що при доброзичливості компліменти. Коли ж маска позбавлена своєї сили, у той час залишається одна лицемірна облудність, а людина — гробом розфарбованим.

Церемонія — це все те, що може справляти й найнещасніший нероба.

Глава 8-ма

ЗАКОН БОЖИЙ І ПЕРЕКАЗ — РЕЧІ РІЗНІ

Закон Божий пробуває навіки, а людські перекази не скрізь і не завжди.

Закон Божий — це райське дерево, а переказ — тінь.

Закон Божий — це плід життя, а переказ — листя. Закон Божий — це Боже в людині серце, а переказ — це смоківничий листок, що часто прикриває єхидну. Двері храму Божого — закон Божий, а переказ є прироблений до храму притвор. Як переддвірок до олтаря, а хвіст від голови, так далеко відстоїть переказ.

У нас майже скрізь непорівняльну цю [різницю] порівнюють, забуваючи закон Божий і змішавши з болотом людським водно, навіть до того доходить, що брехуни людське вище підносять і, на нього уповаючи, про любов не подумують, хай же здійсниться оце: "Лицеміри! За перекази ваші розорите закон". Все те є переказ, що не Божий закон.

Глава 9-та

ПРО ПРИСТРАСТІ ЧИ ГРІХИ

Пристрасть є морове в душі повітря. Вона безпутне бажання видимостей, а зветься нечистий чи мучительний дух. Найголовніша з усіх — заздрість, мати інших пристрастей та беззаконь. Вона є головним центром цієї прірви, де душа мучиться. Ніщо її не прикрашає і не робить корисною. Не милий їй світ, не люба добродетель, а шкода така солодка, що сама себе десятком з'їдає.

Жалом пекельного цього дракона є весь рід гріхів, а от прізвище його: ненависть, злопам'ятність, гордість, улещення, скука, розкаяння, нудьга, смуток та інший черв, що не засинає у душі.

Глава 10-та

ПРО ЛЮБОВ АБО ЧИСТОСЕРДЕЧНІСТЬ

Противиться цій прірві чистосердечність. Вона є спокійне в душі дихання і віяння Святого Духа.

Вона подібна до чудового сада, що повний тихих вітрів, солодкодухмяних квітів та втіхи, в якому процвітає дерево нетлінного життя.

А ось плоди її: доброзичливість, незлобність, схильність, покірливість, нелицемір'я, добронадійність, безпечність, задоволення, бадьорість та інші невід'ємні забави.

Хто таку душу має, мир на ньому, і милість, і веселість вічна над головою такого істинного християнина!

Амінь.

Переклад Валерія Шевчука.

ПРИМІТКИ

Цей твір — конспективний виклад лекцій, які мислитель прочитав у додаткових класах при Харківському колегіумі (почали функціонувати з 1768 р.; у цьому-таки році Г. Сковороду зараховано на посаду викладача катехізису, хоч сама організація класів розпочалася ще в 1765 р.). Дослідники відносять написання цього твору до 1768р., опрацьовано його 1780 р. Загалом це був курс етики. Однак лекції були визнані за такі, що не відповідають ученню церкви, і Сковороду усунули від викладання. Автограф твору не зберігся, існують його три списки. Вперше був надрукований із коротенькою вступною статтею про життя філософа в журн.: Сионский вестник. — 1806. — ч. III. с. 156-179.

1 Образ дверей, як символ входу у щось, часто використовувався Г. Сковородою.

2 Що потрібне — легке, непотрібне ж — важке... — один із етичних постулатів грецького філософа Епікура, який писав у листі до Менекея: "Все природне легко здобувається, а пусте (зайве) важко досягається".

3 Переказ слів із Книги пророка Ісаї: "І правда моя буде вічна, і спасіння моє з роду в рід" (ЛІ — 8).

4 В українському перекладі Біблії: "Навіки, о Господи... зроду в рід твоя правда" (Псалтир, СХVIII — 89 — 90).

5 В українському перекладі Біблії: "Навіки, о Господи, слово твоє в небесах пробуває" (Псалтир, СХVIII— 89).

6 В українському перекладі Біблії: "І закон твій у мене в серці" (Псалтир, XXXIX — 9).

7 В українському перекладі Біблії: "І слово стало тілом і перебувало між нами" (Євангеліє від Івана, 1 — 14).

8 В українському перекладі Біблії: "Господь пробуває на цьому місці, а того я й не знав" (Буття, XXVIII — 16).

9 У цій главі філософ проводить думку про дві натури, яка лягла в основу вчення про щастя. Ідея двох натур бере початок в античній філософії, в нові часи її розробляв Спіноза.

10 Очевидно, Г. Сковорода має на увазі угорське слово isten (Бог), яке близьке за звучанням до слова "істина".

11 За Біблією, людину створено із глини, отже, Бог — гончар.

12 Голуб з оливковою гілочкою у дзьобі. — За біблійною легендою Ной випустив у час потопу з корабля голуба, і той повернувся з гілочкою, звістивши так про близькість землі.

13 Ісав, Яків, Саул — біблійні персонажі Старого Заповіту: Ісав і Яків — брати-близнюки, сини Ісака та Ревекки; Саул — перший ізраїльсько-іудейський цар (IX ст. до н. е.).

14 Йдеться про Ісуса Христа.

15 Йдеться про богословів-схоластиків.

16 Маються на увазі так звані "скрижалі Заповіту" — десять Божих заповідей, вибитих на десяти кам'яних дошках Мойсеєм.

17 Середньовічний символ надії.

18 Псалтир, CXVIII – 142.